

DİVAN ŞİİRİNDE SEVGİLİYE MAHSUS ESTETİK

MOTİFLER*

Lütfi BAYRAKTUTAN**

Divân ekolü, insana nüfûz etme sanatının diğer bir ifadesidir. Duygu, düşünce, hayal ve estetik örgü bakımından enteresan bir yapı arz eden bu ekol; Türk kültür ve edebiyat tarihinde çok müstesna bir yer işgal eder.

Bu ekol içerisinde en önemli unsur olan sevgili, şairlerin duygu âlemlerini her zaman meşgul edebilmiştir. Başka bir deyimle, sevgili bu ekolde köşetaşı durumundadır.

Türk divan şiiri, estetik bir yelpazedir. Böyle esrarengiz bir yelpazeyi; hicranlavuslaun, çileyle-mahabbetin, eleme-istıgnanın, baharla-hazanın, ezelle-ebedin, varlıkla-yokluğun, vahdetle-kesretin, benlikle-duygunun, hakikatle-hayalin ve nihayet sevda ile coşkunun sihirli renkleri ilmik ilmik dokumuştur. Aşık-sevgili çizgisinde bir "aşk" olayı vardır ki; âlemin çekirdeğini teşkil eder. Biz bu yazımızda "sevgili" olarak yaftalanan "canların canını" vasfetmeğe çalıştık.

SUMMARY

The way of Divan is another expression of the art of impressing people. This way, which offers an interesting structure from the point of view of sentiment, thought, imagination and esthetics, constitutes an extraordinary place in the history of Turkish culture and literature.

The sweetheart that is the most important element in this way has always occupied poets' world of sentiment. In other words, the sweetheart is the keystone in this way.

Turkish Divan poetry is an esthetical field. The fascinating colours of separation and union, suffering and affection, pain and aloofness, spring and autumn, eternity in the past and eternity in the future, existence and non-existence, unity and multitude, body and soul, truth and dream, love and excitement have thoroughly explained this mysterious field. On the path of the lower and sweetheart, there is a love phenomenon which constitutes the basis of the universe.

In this article, we tried to explain the basis of everything, which is called the sweetheart.

---

* Bu makalenin başlangıcı daha önce Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Balıkesir 1990, c.V, sayı 2, s.85-92; 1991, c.VI, sayı 2, s.95-104 ve 1992 c.VII, sayı 2, s. 83-92 de yayınlanmıştır.

** Yard. Doç. Dr. U. Ü. Necatibey Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Ed. Eğt. Bölümü.

G-KADD(BOY):

Divan ekolünde sevgilinin boyu, âşîğin ruh dünyasını kaplayan, derûnî âlemde fırtınalar koparan ve sevgiliye hasreti hat safhaya ulaştıran güzellik unsurlarının en mühimlerinden birini teşkil eder.

Boy umumiyetle serviye benzetilir.Burada vech-i şebeh servinin uzun ve çok düzgün olmasına dayanır.Sevgilinin boyu da uzun, oldukça düzgün ve -servi misali-ser-efrâzdır:

Serv ol kade öykünür dimen kim
O togrudur iftiraya düşmez

Ahmed Paşa

Figan ki nergis-i mesti bu serv-i lâle-ruhun
İçüb şarâb-ı gurûr eylemez nigâh bana

Şeyhî

Suda aks-i serv sanman kim koparub bâğbân
Suya salmış servini serv-i hurâmânım görüp

Fuzûlî

Yine şekil itibariyle boy; çınâr, sanavber ve ar'ara teşbih edilir:

Zülfi anber boyı ar'ar serv-kadd ü lâle hadd
Bir semen-ber gonce-leb dil-dar dîrsen işte sen

Necatî

Bâlânı bâga arza kıl olsun çınâr pest
Sal sâye şâh-ı serv-i ser-efrazı server it

Şeyhî

Didüm boyun nihâl-i sanavber midur yâhûd
Bâğ-ı İremde serv-i çemen didi ikisi de

Fuzûlî

Sevgilinin kâmeti bazen de Cennet'teki Tûbâ ağacına benzetilir.Bu benzeyişin temelinde yine Tûbâ'ya ait kudsiyet özelliği tedâî özelliğidir.Tabii ki Tûbâ söz konusu olduğu zaman Sidre de hemen akla gelmektedir.Sidre'nin bir anlamı da Arabistan kirazıdır.Dudakları kiraz olan sevgilinin boyu da Sidre'dir.Ancak burada Sidretü'l-Müntehâ dini motifinin de gözardı edilmesi mümkün değildir:

Hüsni Firdevsinde salınmaga Tûbâ kaddüne
Hulle geydürmiş mu'anber kâkül-i müşğ-i dost

Ahmed Paşa

Kâmetün Sidresini rûh çü menzil idünür
Lâ-cerem Sidredür ol rûha makâm-ı ma'lûm

Şeyhî

Bâğ-ı Cennet gördü kaddünde didi Cibrîl-i Rûh
Müntehâdur Sidreden serv-i revâni Yûsufun

Ahmed Paşa

Boy'un âfet ve kıyâmete teşbih edildiği de bu ekol içerisinde sıkça rastlanan bir durumdur.Kâmet-Kıyâmet kelimeleri arasındaki işikak san'atı da vech-i şebehi destekler bir mahiyet arz eder:

Didüm ki kâmetün âfet didi ne toğrı haber

Didüm ki kaşların uğrı didi ne egri hayâl

Şeyhî

Visâlin andum idi kıldı kâmeti ile kıyâm

Ciger kıyâmete saldı karibe benzetdüm

Şeyhî

Kâmetin benzetildiği unsurlarını en önemlilerinden biri de elif'tir.Elif, Arab alfabesinin "ilk" harfidir.Aynı zamanda tektir ve vahdeti temsil eder.İşte bütün bu incelikler göz önüne alınarak ve elif-boy şekil benzerliği de düşünülerek boy elif'e teşbih edilmiştir.Elif deyince vahdet, birlik anlaşılmuş hatta daha da ileri gidilerek bu kelimeye Allah manası yüklenmiştir.

Gönlümün levhinde okurdum elif kaddın revân

Ben dahi bir toğrı harf öğrenmedim üstâddan

Ahmed Paşa

Ger elifde hareket yok ne için kâmetünün

Elifi harf-i sahîh oldu ve mevzûn-harekât

Şeyhî

Tasavvufî manada ve derûnî çapta kad unsuru "vahdet" olarak ele alınmıştır.Zaten boy'un elif'e, serviye benzetilmesindeki gayret ve rûhî tedâf hep bu "vahdet" anlamı üzerinde kesifleşir.Aynı zamanda sûfîlerin lisanında kadd, "Allah'ın kulluğuna liyâkat" olarak telakkî edilmiştir:

Gün çeker yerden göge servim gubâr-ı râisunı

Tûtiyâ için belî gökden yere minnet çeker

Fuzûlî

Fuzûlî başuna ol serv sâye saldı bugün

Ulüvv-i rif'at ile yetmez âfitâb sana

Fuzûlî

E-YANAK(RUH, RUHSÂR, ARIZ, HADD):

Divan şiirinde yüz yerine kullanılan kelimelerin çoğunda aslında yanak kastedilmektedir.Yüzün en geniş kısmını kaplaması hasebiyle yanak, en çok üzerinde durulan güzellik unsurlarından biridir.Yanağa atfedilen bu güzellik vasfı, hiç şüphesiz bir takım teşbih ve mecazlara dayanmaktadır.Ve şunu da ilave edelim ki, yanakla ilgili teşbihlerde bilhassa vech-i şebehler dikkat çekicidir.Yüz birçok unsuru kende topladığı için umûmîlik arz eder.Fakat yanak bir husûsîlik gösterdiği gibi yeri de muayyendir.Bu açıdan iki unsur arasında belirgin farklar vardır.

Yanak üzerinde teşbihler yapılırken çıkış noktaları onun parlaklığı, yuvarlaklığı, berraklığı ve rengidir.Parlak oluşu, yuvarlak yapısı ve hayat verici özellikleri

açısından yanak subh ve güneşe teşbih edilir. Ayrıca burada güneş, gökyüzünün sultanı; sevgili de bütün gönüllerin ve güzelliklerin padişahıdır:

Gün yüzünü göricek zâhir olur zulmânî
Her ne vech aydur isem ol meh-i tâbânüm için
Şeyhî
Hilâl ebrûna benzerdi eger olsa güneş yüzlü
Güneş yüzüne benzerdi eger olsa hilâl-ebrû
Karamanlı Nizâmî

Hüsn hâm ni'metinden açsa gün yüzün nikâb
Sofrasında sebze degmez kurs-ı mhah ü âfitâb

Şeyhî

Sevgilinin bu beddî ciheti çeşitli açılardan ay'a benzetilir. Işığı âteş değil nûr olan ay, yanak'a verilen en zarif vasıf ve incelikler. Aynı zamanda ayın yuvarlak oluşu, ona kimsenin elinin değmeyişi, yüksek yerlerde seyr etmesi vech-i şebhi daha da renkli kılmıştır. Âşık'ın hicran karanlığında boğulmak üzere olduğu anda, mâh yüzlü sevgili ona ışıklarından ipler salarak kurtarır.

Bu teşbih o derece ilerlemiştir ki, artık sadece "mâh" denilince bile sevgili anlaşılır olmuştur. Yani bir yerde ay sevgili, sevgili de ay olup aynı estetik potada eritilmiştir:

Ondan beri kim ay yüzünü gördi bu gönlüm
Kutlu gicede bahtlı nihmâna irişdi.

Şeyhî

Vâbeste ise ıyş ü tarab hükm-i nücûma
Mehtâb ideriz yâr ile çün devr-i kamerdür.

Şeyh Gâlib

Güneş yüzünle ay itmiş kemâl-i hüsnde da'vâ
Her ay ol naks için olur felekde rûy-ı mâh egri

Ahmed Paşa

Kettân gibi fersûde olursam da olaydım
Tek ol meh-i sîmîn-tene pîrâhen olaydım

Nâbî

Yanak bazen de gül, cennet gülü, gülistan, gülşen, gül-zâr, şarhâb gibi unsurlara benzetilir. Buradaki benzerlik hep yanağın kırmızılığı âteş renkli oluşuna dayanır. Yanak zaten şekil itibarıyla de güle benzetilir. Cemâli cennet olan sevgilinin yanağı da bahçede bir gül gibidir. Renk, zerâfet, estetik, hayal, duygu ve zekânın gönül birliği ederek ortaya çıkardığı bu teşbih "gülde şebnem gibi"dir:

Bitmedi gülşende bir gül bu ruh-ı zîbâ gibi
İrmedi bostanda bir serv ol kad-i ra'nâ gibi

Ahmed Paşa

Sen giricek gülşene gül zâr olur
Ey yanağı zînet-i gül-zâr hey

Ahmed Paşa

Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana
Mey süzülmiş şîşeden ruhsâr-ı âl olmuş sana

Nedîm

Çün sabâ ol zülf-i müşgîn turrasın çîn eyledi
Nokta-i anber ile gül üzre perçîn eyledi

Şeyhî

Ârızun gül gül açubdur mey-i gül-gün tâbı
Veh ki bir bir gülden açılmış nice gülzâr sana

Fuzûlî

Yanak tazeliği, kudsiyeti ve canlılığı (hayât-efzâ oluşu) hasebiyle bahara, nev-
bahara, bâğa, Cennet'e ve ravzaya teşbih edilir. Bu benzetmelerde halk inanışlarının da
tesiri vardır.

Gül ruhların oldu gün yüzünde
Bir ayda iki bahâr ey dost

Ahmed Paşa

Zâhîde firdevs-i a'lâ hoş gelür
Bize dîdâr-ı hüveydâ hoş getür

Şeyhî

Dîdârın ile her yerde Bâg-ı İremdir ansmâ
Dîdârın olmaz ise Bâg-ı İrem gerekmez

Aşkî

Bûstân-ı bâg-ı Cennettür ruhun ki irdükçe bād
Hûşe-i sünbül deyü zülf-i perçîn oynadur

Ahmed Paşa

Yanaktaki saflığı, berraklığı, parlaklığı ve sefililiği belirtmek maksadıyla yine bir
takım teşbihler yapılagelmiştir. Bundan hareketle yanak-su ve yanak-ayna teşbihi
yapılmıştır.

Ruhsârın âbı âteşümi ne için arturur
Teskîn iderken âteşi ey gül-izâr âb

Ahmed Paşa

Ursa yüzüne subh-dem ol gül-izâr âb
Dîdâr cezbessinden olur bî-karâr âb

Ahmed Paşa

Sanemâ gün yüzün âyîne-i cândur bilürem
Dü-cihân nakşı kamu anda ayândur bilürem

Şeyhî

Sevgilinin yanağı, daha önce de zikr edildiği gibi bir güzellik hazinesi olarak
tasavvur edilir. Kısaca yanak bir hazinedir ve onun üzerindeki yılan şekilli zülûf de
hazineyi koruyan bir bekçidir. Bütün bunların yanında îmân, Rûm, kible-gâh da
yanağı tavsif eder:

Genc-i ruhuna kim el suna kim
Bekçilerün ejdehâdur yâ dost

Ahmed Paşa

Bir gör ol Türk-i Hatânun gözleri âhûsını
Zülfünün her bir kılında Rûm elin çin eyledi
Şeyhî

Şevk-i ruhsârünla dil zülf-i dü-tâdan korkmaz
Ârzû-yı genc idenler ejdehâdan korkmaz

Necâtî

Güzellik unsuruna dayalı olarak yapılan diğer bir teşbih de yanak-perî, yanak-hûr ve yanak-Azrâ'dır. Burada açıklanması gereken bir nokta varsa o da bu varlıkların çok güzel yanaklara sahip oluşlarıdır. Perîler zaten nûr'dan varlıklardır. Nûr-teessüriyet telakkîsi bu teşbih söz konusu olduğunda hemen devreye girer:

Gonce götürüp burka'ı nâz ile yüzünden
Arz itdi cihân Vâmıkına Ârız-ı Azrâ

Ahmed Paşa

Perî-sıfat yüzini götürse melâ'ike
Hür ü kusûrun anmaya nakş ü kusûrını

Şeyhî

Yanak bir âteştir. Onun üzerindeki zülûf ateşe atılmış tüyler gibidir. Saçın ateşe atılarak büyü yapıldığı inancını göz önüne alırsak, renginden ve teessüriyetinden bir âteş olan yanak unsuru, yanak-âteş teşbihinde daha çok ehemmiyet arz eder:

Tâb-ı ruhunla sûzını yazarken Ahmedün
Şevkenden odlara düşüben yana yazmışam

Ahmed Paşa

Yanagun zülfün için âh-ı cihân-tâbumdan
Her gice od saçılır göğe duhân ile bile

Şeyhî

Yandurup yaşımı dökse ne aceb zülf ü ruhun
Ki biri âteşe benzer biri düttün gibidir

Karamanlı Nizâmî

Hicrân timsâli çiçek lâle de yanağa sıfat olmuştur. "Lâle-hadd" biçiminde Divan ekolünde oldukça çok kullanılan bu teşbihte vech-i şebeh yine renk'tir. Yanak lâle olursa, yanaktaki ben de dâğ-ı lâle'dir:

Saçsan şu gün yüzüne seher-geh gülâleyi
Haclet adı yile vire gül-berg-i lâleyi

Şeyhî

Sâkiyâ reng-i ruhunda görünür aks-i şarâb
Nitekim berg-i gül üzre lâle-i hamrâ garfb

Ahmed Paşa

Figân kim bağrumun ol lâle-ruh kan olduğın bilmez
Ciger pergâlesinde dâğ-ı pinhân olduğın bilmez

Fuzûlî

Sevgilinin cemâli âşıkla Ka'besidir. Onlar durmadan sevgilinin kuyunun etrafında dolaşırlar, tavaf ederler. Kaşların mihrâb oluşu da yine âşık psikolojisinin bir uzantısıdır. İşte bu çerçevede ele alınırsa, yanak Ka'beye teşbih edilir. Aynı anlam bütünlüğü içerisinde, yanak-Mushaf teşbihini yâd etmemiz gerekir. Divan ekolünün tasavvur ve telakki dünyasında yanağın Mushaf'a (Kur'ân-ı Kêrim) benzetilişi, hiç şüphesiz beraberinde çok ilginç tedâiler, espiriler ve estetik dokular getirmektedir. Yanağın bir Kur'ân sahifesi gibi düşünülmesi, üzerindeki hatt'ın da âyetler olarak tasavvuru hep aynı hâlet-i rûhiyenin tezâhürleridir. Burada Türk insanının iliklerine kadar işmiş olan din duygusuna ithâf edilen "hakikat" ve "güzellik" vardır:

Destân olalı âfeme didârı âyeti

Nesh oldı hür kıssası kevser rivâyeti

Şeyhî

Geldi mülk-i hüsnüne hatt-ı siyeh Mushaf-be-kef

Sen dahi ey kâfir-i nahvet Müselmân olmadın

Nedîm

Mekteb-i aşk içre Mecnûn ile birlikte okurduk

Ben Mushafı hatmeyledim o Ve'l-Leyli'de kaldı

Lâ-Edrî

Ezel kâtipleri uşşak baktın kara yazmışlar

Bu mazmûn ile hatt o safha-i ruhsâra yazmışlar

Fuzûlî

Tasavvuf diğer edebiyat ekollerinde olduğu gibi Divan şiiri içerisinde de "estetik bir cân damarı" fonksiyonundadır. Bu çerçevede değerlendirecek, "yanak" vahdet'tir. Üzerindeki ayva tüyleri de, vahdeti gölgeleyen kesrettir. İslâm'ın bâtını ma'nâda ifadesi olan tasavvufa gönül verenler bir ömür boyu hatt'ın keşfinde ve ifşasında helâk olup gitmişlerdir. "Tepeyi en iyi gören, geniş vâfidir. En yüksek noktayı seçebilmek için engin olmalıdır." diyen Bacon gibi tevâzu'un iksirini keşfeden bu gönül ehli insanlar; davayı asla sahihsiz bırakmadılar. Bu insanlar ki: "Eğer aşk olmasaydı, âlem donup kalırdı." sözünün bayraktarı olup; asırdan asra çile taşımışlar, muhabbet taşımışlar, duygu taşımışlar, fikir taşımışlar; tek kelimeyle "estetik" taşımışlardır. "Allah'ın tecellî nûrlarının belirmesi" biçiminde bâtını çapta ifâde edebileceğimiz yanak, bu "estetik mahkemede" mühim bir celsedir:

Cân mısın yâ âdemoğlu ey perî-ruhsâre kim

Sûretin nakşında insân vâlih ü hayrân olur

Nesîmî

Habîbüm gönlümü cem eyemez runsân devrinde

Meğer zülfi kimî hâlüm perşân olduğın bilmez

Fuzûlî

KAYNAKLAR

1. AYBET, N:Fuzûlî Divanı'nda Maddî Kültür , Bak. Yay., Ankara, 1989.
2. AYVAZOĞLU, B:İslâm Estetiği ve İnsan, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.
3. ÇAVUŞOĞLU, M:Necâî Bey Divanı'nın Tahlili, Milli Eğitim Bak. Yay. , İstanbul 1971.
4. ÇAVUŞOĞLU, M:Divanlar Arasında, Umran Yay. , Ankara, 1981.
5. İPEKTEN, H:Fuzûlî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, Ankara, 1973.
6. TARLAN, Ali N:Şeyhî Divanı'nı Tedkik, İstanbul, 1964.
7. TARLAN, Ali N:Edebiyat Meseleleri, Ötüken Yay. , İstanbul, 1981.
- 8.TOLASA, H:Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara, 1973.